

УДК 94(477):339.543

**МИТНО-ПОДАТКОВІ ВІДНОСИНИ В ОЛЬВІЇ ТА ТІРІ
РИМСЬКОЇ ДОБИ: ВИБРАНІ ДЖЕРЕЛА І КОМЕНТАРІ****К. М. Колесников****(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)**

Розглядаються можливості побудови задовільної моделі історії митних відносин на північному узбережжі Чорного моря в давнину. Методи: історичний та логічний, порівняльний, ретроспективний, хронологічний, реконструкції та моделювання, формулярно-дипломатичний аналіз. Як основа для побудови цієї моделі використовуються проксенічні декрети Тіри та Ольвії II ст. до н. е. – III ст. н. е. – почесні псефісми, що вручалися видатним іноземцям від імені народу (громадянської общини). Нагороджені проксенією – проксені – отримували політію, громадянські права і деякі інші привілеї, основні з них – митні пільги. Автор дійшов висновків, аналізуючи проксенію як різновид масових джерел, а також виходячи з географічного, хронологічного, інституційного, формулярно-дипломатичного та інших методів і підходів.

Рассматриваются возможности построения удовлетворительной модели истории таможенных отношений на северном побережье Чёрного моря в древности. Методы: исторический и логический, сравнительный, ретроспективный, хронологический, реконструкции и моделирования, формулярно-дипломатический анализ. В качестве основы для построения этой модели используются проксенические декреты Тира и Ольвии II в. до н. э. – III в. н. э. – почётные псефисмы, вручаемые выдающимся иностранцам от имени народа (гражданской общины). Награждённые проксенией – проксены – получали политию, гражданские права и некоторые другие привилегии, основными среди них были таможенные льготы. Автор пришёл к выводам, анализируя проксенію как разновидность массовых источников, а также исходя из географического, хронологического, институционального, формулярно-дипломатического и иных методов и подходов.

The possibilities of constructing the satisfactory model of customs relations' history in the northern coast of the Black Sea region in the Ancient Times are examined in this article. Methods: a historical and logical, comparative, retrospective, chronological, reconstruction and modeling, formulary and diplomatic analysis. Proxeniian documents of Tyra and Olbia dating from II century B. C. – III century A. D. – honourable psephismata given for outstanding foreigners on behalf of people (civil communities) are used as the basis of constructing this model. Proxeniians got the citizenship, civil rights and some other privileges, main of which were the customs facilities. The author has come to some conclusions analyzing proxenia as the mass sources and proceeding from geographical, chronological, institutional, formulary and diplomatic and other methods and approaches.

Ключові слова. Митно-податкові відносини, Північне Причорномор'я, Тіра, Ольвія, Рим, римська епоха, проксенія, псефісма, епіграфічні джерела, будівельні написи, нарративні джерела.

Вступ. Особливістю реальної джерельної бази історії митних відносин у Північному Причорномор'ї античної доби є мозаїчність, фрагментарність і дискретність. Це викликано тим, що збереглися лише поодинокі історичні джерела різних видів, між якими існують великі хронологічні та географічні розриви¹.

Історіографія. Протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. було закладено надійний джерелознавчо-історіографічний базис античної історії Північного Причорномор'я, безпосереднє звернення до якого досі дозволяє фахівцю зміцнювати арсенал власних досліджень. Величезне значення мають систематизовані публікації епіграфічних пам'яток

© К. М. Колесников, 2013

¹ Колесников К. М. Специфіка джерельної бази історії митних відносин в античних державах Північного Причорномор'я // Грані. – 2007. – № 5 (55). – С. 3–6.

і наративних джерел: “Написи Тіри, Ольвії, Херсонесу Таврійського, що розташовані між Дунаєм і Боспорським царством...”, які вийшли в двох виданнях чотиритомної серії “Античні написи північного узбережжя Понту Евксинського: грецькі і латинські” за редакцією В. В. Латишева між 1885 і 1916 рр.²; “Збірник грецьких написів християнських часів із Південної Росії” В. В. Латишева, що побачив світ у Санкт-Петербурзі 1896 р.³; “Scythica et Caucasica” – зібрання фрагментів грецьких і римських авторів, опубліковане на межі XIX–XX ст. разом із коментарями і паралельними російськими перекладами⁴. Незаперечну вагу мав початок регулярних археологічних розкопок у Херсонесі, Ольвії та Боспорі, завдяки яким неухильно розширюється реальна джерельна база, з’являються цікаві гіпотези щодо окремих питань історії античного Понту. 1939 р. Б. Н. Граков видав у “Віснику стародавньої історії” комплекс давньогрецьких написів і повідомлень до історії Північного Причорномор’я, взятих із багатьох малодоступних закордонних епіграфічних видань⁵. Тексти мали переклади та супроводжувалися розлогими коментарями. У другій половині 1960-х – на початку 1980-х рр. вийшли друком відразу декілька великих збірок епіграфічних пам’яток, які не тільки узагальнювали дореволюційні та післяреволюційні публікації джерел, але й містили нові, щойно запроваджені до наукового обігу матеріали. Це, зокрема: “Корпус боспорських написів” за редакцією В. В. Струве, М. Н. Тихомирова, В. Ф. Гайдукевича, А. І. Доватура, Д. П. Калістова, Т. Н. Книпович (1965); “Написи Ольвії” за редакцією Т. Н. Книпович та Є. І. Леви (1968); “Нові епіграфічні пам’ятки Херсонесу Таврійського” (1964), “Нові епіграфічні пам’ятки Херсонесу Таврійського. Лапідарні написи” (1973), “Латинські написи Херсонесу Таврійського” (1983), укладені Е. І. Соломонік тощо⁶. У 1990–2000-ті рр. з’являються регулярні, хоч і поодинокі публікації новознайдених та реконструйованих епіграфічних джерел, що поповнюють північно-понтійський лапідарій.

Постановка завдання. Нашим завданням у цій публікації буде зведення й тематичне коментування джерел до історії митно-податкових відносин у Тірі та Ольвії – найпотужніших торговельно-економічних центрах Північно-Західного Причорномор’я римської доби.

Хронологічні межі друкованих пам’яток охоплюють II–I ст. до н. е. – III ст. н. е., що повною мірою відповідає хронології так званої римської доби, розпочати яку в історії Причорномор’я можна не тільки від часу встановлення реального контролю Риму над Чорноморським узбережжям, але й після виявлення реальної зацікавленості Республіки в припонтійських справах. У середині – другій половині III ст. Імперія, з огляду на необхідність подолання реальної небезпеки дунайським кордонам у ході так званих Готських (Скіфських) війн, змушена була тимчасово знехтувати увагою до північнопричорноморських теренів. У цей же час припиняється видання тірійських та ольвійських офіційних постанов, що цілком вкладається у версію встановлення готського контролю над цими античними центрами.

² Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini : Graecae et Latinae / Ed. V. V. Latyshev. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., 1916. – Vol. I–IV (Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum Bosporanum. Iussu et impensis Societatis Archaeologicae Imperii Russici. Edidit Basilius Latyshev. Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini : Graecae et Latinae. – Petropoli : Acad. Sci. Petropol., MDCCCLXXXV, MDCCCLXXXVI, MCMXVI (1885, 1901, 1916). – Vol. I–IV.

³ Латышев В. В. Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1896.

⁴ Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / собрал и издал с русским переводом В. В. Латышев. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1890–1900. – Т. I: Греческие писатели. – Вып. 1–3; СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1904–1906. – Т. II: Латинские писатели. – Вып. 1–2.

⁵ Граков Б. Н. Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // ВДИ. – 1939. – № 3. – С. 231–316.

⁶ Корпус боспорских надписей / под ред. В. В. Струве, М. Н. Тихомирова, В. Ф. Гайдукевича и др. – М. : Л. : Наука, 1965; Надписи Ольвии (1917–1965) / под ред. Т. Н. Книпович, Е. И. Леви. – Л. : Наука, 1968; Соломоник Э. И. Греческие надписи из Херсонеса // ВДИ. – 1996. – № 4. – С. 43–53; *её же*. Каменная летопись Херсонеса: Греческие лапидарные надписи античного времени. – Симферополь : Таврия, 1990; *её же*. Латинские надписи Херсонеса Таврического: Тексты, перевод, комментарии. – М. : Наука, 1983; *её же*. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. – К. : Наук. думка, 1964; *её же*. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. Лапидарные надписи. – К. : Наук. думка, 1973.

Результати дослідження. Усі джерела в публікації поділяються на епіграфічні та наративні. Серед останніх наведено фрагменти “Борисфенітської промови” Діона Златоуста (Хризостома), де автор – мандрівник, який особисто відвідав Ольвію, – наводить власну версію відновлення міста після гетської навали та устами одного з героїв своєї оповіді – видатного ольвійського громадянина – повідомляє нам своє, дещо зневажливе, ставлення до торгівлі й торговців. Епіграфічні пам’ятки поділено на офіційні декрети (псефісми) та їх зведення (наприклад, комплекс листування про митний імунітет тіритів), а також будівельні написи. Самі декрети поділяються на іноземні за своїм походженням, а саме почесні нагороди (проксенічні акти) інших давньогрецьких громад громадянам Тіри та Ольвії, а також місцеві. До останніх належать урочисті (почесні) постанови на честь власних громадян та урочисті (почесні) постанови на честь іноземних громадян – проксенічні акти (проксенії).

ТІРА

Іноземні почесні декрети тіритам

ПОЧЕСНИЙ ДЕКРЕТ МІСТА ТОМИ НІЛУ ТІРІЙЦЮ

Велика плита з білого мармуру, знайдена в м. Констанці (стародавні Томи), зберігається в Бухаресті. II–I ст. до н. е.⁷

За жерця Аполлона ..., [сина такого-то], архонти запропонували, оскільки Ніл, [син такого-то], тіранець, як прекрасний і доблесний муж, який походить від гідних предків, проживав раніше в місті *Томи* та провів своє перебування *тут* добродійно і загальнокорисно та виявляв гідну турботу про обидва міста; відбув у своє рідне місто, він виявив себе як доброзичливий і в усьому відданий справам міста *Томи* та, завжди говорячи і чинячи найкраще, постійно виказує доброзичливість і до окремих громадян, які мають з ним справи, і до всього міста *Томи* в цілому; про всіх купців міста *Томи*, які пливають у місто Ольвію, заздалегідь турбуючись та захищаючи їх, він ні в чому не втрачає завзяття й щедрості для них; він писав, що ті ж почесні, які *тіранцями* вирішено було надати [...], даровані томітам; тому, щоб стало очевидно, що народ завжди вшановує прекрасних і доблесних мужів, які виявляють до того ж природжену доброзичливість до справ міста *Томи*, нехай постановить народ звеличити за це Ніла, [сина такого-то], тіранця, й дати йому і нащадкам (його) проксенію, права громадянства, рівноправ’я в податках, право на придбання нерухомості в місті *Томи*, право на першочерговість у судових провадженнях, припливати і відпливати під час війни і під час миру недоторканно і без укладання *особливого* договору; нехай буде для нього доступ до ради і народу після священних справ⁸; постанову ж цю написати на мармуровій плиті й виставити на площі; витрати *на це* встановити в 40 драхм.

Карышковский П. О. Материалы к собранию древних надписей Сарматии и Тавриды // ВДИ. – 1959. – № 4. – С. 114. – № 2.

⁷ Даний акт викликає особливу історичну цікавість, оскільки демонструє, по-перше, видатну роль Тіри як проміжного пункту у плаванні від західних берегів Чорного моря до Ольвії, а по-друге, свідчить, що в цей час підтримувалися інтенсивні зв’язки між Томами і Тірою, а також обох міст з Ольвією. Ще він демонструє, що окремі громадяни Тіри вели жваві торгові операції, користуючись популярністю і впливом за межами своєї батьківщини.

Також декрет дозволяє встановити, що зв’язки Ольвії з містами “лівого Понту” включали в елліністичну епоху не лише Істрію, Каллатіс і Месембрію, але й Томи. Порівняйте з ольвійськими проксеніями месембрійцю Херігену, IV ст. до н. е. (IOSPE, I², 20), каллатійцю Навтіму, III ст. до н. е. (IOSPE, I², 27) та істрійцю Феодоту, IV ст. до н. е. (*Карышковский П. О.* Утерянная ольвийская надпись // СА. – 1958. – XXVIII. – С. 151–161), а також надгробок месембрійця Сатира з Ольвії, III ст. до н. е. (IOSPE, I², 688). У римський час зв’язки західнопонтийських міст з Ольвією надійно засвідчені епіграфічними документами. Так, ольвіополіта Феокла вшановують на рубежі II–III ст., поряд із мешканцями інших міст, громадяни Одеса, Каллатісу, Том, Істрії, Тіри (IOSPE, I², 40), тоді ж один нікомедієць, отримавши громадянство в Томах, виступає в Ольвії як архітектор (IOSPE, I², 174), а ольвіополіт Понтик, син Нікія, стратег і перший архонт (IOSPE, I², 82, 128), ставить у Томах надгробок синові Сатиру (*Граков Б. Н.* Материалы по истории Скифии в греческих надписях... – С. 314, доп. 3).

⁸ Як бачимо, формулювання даного декрету в цілому звичайне для подібних документів. Утім, порівняно з північночорноморськими проксеніями, тут чітко прописується практично повний набір прав і привілеїв, дарованих нагороджуваній особі, значна частина з яких узагалі не надавалася в державах Північного Понту.

Написи громадського характеру

ЛИСТУВАННЯ
ПРО МИТНИЙ ІМУНІТЕТ ТІРИ

Мармурова плита, що містить копії офіційних листів латинською і грецькою мовами часів імператора Септимія Севера (193–211 рр.). Листування про право безмитної торгівлі було ініційоване громадянами Тіри у зв'язку з необхідністю нової юридичної фіксації давніх митно-податкових привілеїв, документальне підтвердження яких на той час уже загубилося⁹.

IOSPE, I², 4.

I. [Копія листа до Тертулла¹⁰.

Ми послали тобі листа, адресоване Геракліту¹¹, з якого ти дізнаєшся про зроблену нами постанову щодо свободи від мита, яку привласнюють собі тіряни. Хоча ми звичайно допускаємо її не інакше, як після обговорення цього привілею та після розгляду походження свободи від мита], але в цьому випадку ми зі справедливою поблажливістю зберегли те, що здавалося давно запровадженим у вжиток на хоч би якій підставі, як для того, щоб не позбавити їх давнього звичаю¹², так і для того, щоб згодом постанови про прийняття тих чи інших осіб до числа громадян подавалися б на розсуд вельможнішого правителя провінції.

II. Копія листа до Геракліта.

Незважаючи на те, що громада тірян не пояснює походження наданої їй пільги (благодіяння) і що привласнене неправильно чи свавільно не може підтверджуватися давністю часу, однак, беручи до уваги листи предка нашого божественного Антоніна¹³, а також братів імператорів і найповажанішого правителя Антонія Гібера¹⁴, ми, що стосується і самих тірян, і тих, які прийняті ними в число громадян за їх законами, не бажаємо жодної зміни старого звичаю. Через це право на привілей, на якій би підставі не виклопотане чи придбане, нехай залишається за ними й стосовно предметів торгівлі, з тим, однак, щоб пам'ятали про необхідність заявляти їх відповідним властям за старим звичаєм, для розпізнавання товарів, що підлягають оплаті митом. Але, оскільки прибутки Іллірика не повинні зменшуватися¹⁵ внаслідок підступів, нехай їм буде відомо, що ті, хто й надалі прийматиметься в

⁹ Документ становить безпрецедентний інтерес для історії Тіри. Ці імператорські рескрипти на підтвердження *immunitas* Тіри щодо мита без збитків для *Illirici fructum*, податкового відомства Іллірійського округу, породили думку, що за Северів місто було частиною імперії. Хоча зрештою в певній формі залежності від Риму Тіра перебувала ще з часів походів Т. Плавтія Сільвана Еліана, легата Мезії в 60–67 рр. н. е., включення її до складу провінції Нижньої Мезії не могло відбутися раніше за імператора Антоніна Пія (138–161 рр.).

¹⁰ Овіній Тертулл – легат Нижньої Мезії в 198–201 рр.

¹¹ Геракліт міг обіймати посаду ейсегета (*εἰσηγητής*), яка в декреті 181 р. (IOSPE, I², 2) згадується першою серед магістратів, котрі поставили свої підписи під документом.

¹² У II ст. щодо Тіри, як видно з даного документа, видавалися якісь рескрипти від імені імператорів та легата Антонія Гібера, які, крім іншого, стосувалися порядку звільнення від мит нових громадян. Ці привілеї, судячи з листа Геракліту, із середини II ст. офіційно не підтверджувалися, що й змусило тіритів звернутися до нового імператора.

¹³ “*divi Antonini parentis nostri litteras*”, у російському перекладі “грамоти родителя нашого, блаженної пам'яті Антоніна” (*Inscriptiones Antiquae ...* – Р. 16).

¹⁴ Ідеться, вірогідно, про привілеї безмитної торгівлі, надані в рескриптах Антоніна Пія, його наступників – імператорів-співправителів Марка Аврелія (161–180 рр.) і Луція Вера (161–169 рр.), а також у грамотах легата Нижньої Мезії М. Антонія Гібера. На думку дослідників, останній був намісником провінції в 137–140/1 рр., або ж у 133 р. був консулом, а посаду намісника Нижньої Мезії обіймав у кінці правління Адріана чи на початку правління Антоніна Пія.

¹⁵ Із тексту видно, що імунітет, підтверджений даним рескриптом, стосувався лише певної категорії товарів. Він не торкався до всіх видів мита і податків, збирання яких перебувало під контролем начальника податкового округу Іллірик (*comes largitionum per Illyricum*), куди входила не тільки територія провінцій Реція, Норик, Далмація, Паннонія, Дакія, Мезія та Фракія, але й Тіра.

число громадян, тільки тоді матимуть право користуватися звільненням від мита¹⁶, якщо найвельможніший легат і друг наш особливим декретом оголосить їх гідними права громадянства. Ми вважаємо, що коли вони не будуть невдячні, то оцінять усю велич і важливість наданої їм милості, адже ми, не вдаючись у розгляд походження їх благодіяння (пільги), звеліли визнати їх гідними честі громадянами¹⁷.

[Ш. Лист Тертулла до тіритів.]

Овіній Тертулл властям, раді і народу тірян, здрастуйте.

Копію благоговійно шанованих послань, надісланих мені від володарів наших, непереможних і найщасливіших самодержців¹⁸, я надіслав перед цим моїм листом, щоб ви, дізнавшись про божественні до вас щедроти, вшанували їх високу долю. Зичу вам здоров'я та благополуччя на довгі літа.

Дано в 13-й день мартовських календ, Лінеону, 8-го дня.

Поставлено в консульство Мукіана і Фабіана, в 145-му році¹⁹, в архонство П. Елія Кальпурнія²⁰.

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 11–16.

ОЛЬВІЯ

Іноземні почесні декрети ольвіюполітам

ВІЗАНТІЙСЬКА ПРОКСЕНІЯ ОРОНТУ ОЛЬВІОПОЛІТУ

Документ повідомляє про вшанування ольвійського громадянина у Візантії – одному з найважливіших економічних центрів грецького світу, розташованому на західному березі Босфорської протоки. I ст. н. е.

IOSPE, I², 79.

Народ візантійський.

Постановлено радою і народом за пропозицією стратигів: оскільки Оронт Ольвіюполіт, син Абаба, мужа щонайпершого не тільки на батьківщині, а й у всього понтійського народу, який піднісся до визнання Августами²¹, а також приніс багато користі і місту візантійців у громадських потребах і в протегуванні приїжджим у торгіву гавань, і сам, отримавши в спадок від батька як усе інше, так і прихильність до народу і проксенію, усіма приїжджими в Понт громадянами вихваляється (дослівно: засвідчується) за його людяність і турботливість, і, прибувши в наше місто, поведив себе шанобливо за весь час свого перебування

¹⁶ Поняття “звільнення від мита”, грецька *ἀτέλεια*, в тексті подається як “*fructum immunitatis*”.

¹⁷ Тірійська ситуація із забуттям і повторним підтвердженням митних пільг була типовою для скрупкульозних, але не гнучких і повільних імперських бюрократій. Проте можна припустити й іншу причину, що призвела до листування. Так, скажімо, на якомусь етапі намісник Нижньої Мезії свідомо перестав підтверджувати митний імунітет нових громадян Тіри, чим спровокував тірійську раду власноруч порушити перед імператором питання про зміст своїх привілеїв, що насамкінець призвело як до підтвердження старих привілеїв, так і до суттєвого обмеження суверенітету міста в питанні надання іноземцям громадянства Тіри.

¹⁸ Септимій Север у 198 р. оголосив свого сина Бассіана (майбутнього імператора Каракалли) співправителем. Молодший син Гета також буде оголошений співрегентом у 209 р. У російському перекладі – імператором.

¹⁹ Таким чином, листування завершилося не пізніше 201 р., розпочавшись не раніше 197 р., коли Септимій Север реорганізував охорону дунайського кордону.

²⁰ Привертає увагу тричастинна структура імені першого архонта, що свідчить про його римське громадянство.

²¹ Фраза *καὶ μετρί τας τῶν Σεβαστῶν ὑπόθεως προκόψαντος* (IOSPE, I², 79, 8) тлумачиться дослідниками як одне з раних свідчень залучення ольвійських громадян до справ Римської імперії, а також як наслідок поширення серед них “романофільських тенденцій”. Слід додати, що “знаний Августами” – своєрідний титул знатних провінціалів дещо нижчий рангом, ніж “друг Цезаря і римлян” (*amicus Caesaris populi Romani*).

та викликав ще більші надії у народу і приватних осіб, а місто за надані йому благодіяння і за шляхетність самого мужа і його предків визнало прийнятним не залишити його перебування не відзначеним, і народ наказав стратигам вшанувати цього мужа; отже, нехай гідно буде похвалити Оронта, сина Абаба Ольвіополіта, за його постійну і успадковану від предків дбайливість до народу, а також бути йому потомственным громадянином і приписатися до будь-якої сотні; поставити йому і позолочену статую в раді на місці, де не має статуї хтось інший, і написати вищенаведений напис; дану ж псефісму повідомити з листом ольвійським властям, для того щоб і батьківщина його дізналася про прихильність візантійців до цього мужа та про надані йому почесні²².

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 108–111.

ПОЧЕСНИЙ ДЕКРЕТ ТЕНЕДОСА СИНОВІ ПОСІДЕЯ ОЛЬВІОПОЛІТУ

Документ повідомляє про вшанування ольвійського громадянина на острові Тенедосі – одному з економічних центрів грецького світу на півночі Егейського моря. II ст. н. е.
IOSPE, I², 78.

(... такий-то, син такого-то) запропонував: оскільки *такий-то* син Посідея Ольвіополіт виявляє прихильність до народу тенедосців і надає послуги як узагалі, так і зокрема громадянам, які ведуть з ним справи, без відмовок, виявляючи запал у всякий час, і за це народ визначив йому почесні, а саме похвалу, достойну його благодіянь, золотий (?) вінець та мідне зображення (?), нехай постановить рада і народ: щоб народ тенедосців був удячним, таким, що пам'ятає про добрих людей, які нададуть послуги місту, і таким, що вшановує їх відповідно до їх благодіянь, похвалити *такого-то* сина Посідея Ольвіополіта і т. д.

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 108–111.

Почесні декрети народу ольвіополітів іноземцям

ОЛЬВІЙСЬКА ПРОКСЕНІЯ СИНУ АПОЛЛОДОРА СМІРНІЙЦЮ

Уламок правої частини плити з сірого з білими прожилками щільного мармуру. Знайдений у 1953 р. під час розкопок ольвійського теменосу на схід від храму Аполлона Дельфінія. Загальний характер письма вельми незвичайний для Ольвії, однак за його загальним характером – не раніше II ст. до н. е.

...виявив готовність бути корисним у чому-небудь гарному ... взагалі і зокрема громадянам, які звертаються до нього, проживаючи в місті, послуги надає ... спосіб життя благопристойний і гідний ... показує...; для того, щоб було видно, що народ відплачує належними почесними прекрасним і доблесним мужам, постановили рада і народ ... возвеличити [цими] рішеннями... сина Аполлодора (?), мешканця Смірни ... дати йому і його нащадкам проксенію...²³

Надписи Ольвіи. – Л., 1968. – С. 33–34. – № 27.

²² Цікаво, що серед усіх пожалувань ушанована в декреті особа, маючи за спадком візантійське громадянство проксенії з усіма пов'язаними з ним пільгами і привілеями, наділяється статусом потомственного громадянина з правом приписатися до будь-якої з громадянських філ (сотень) Візантія: εἶμεν δε αὐτὸν καὶ πολεῖταν καὶ τοὺς εὐγόνους αὐτοῦ καὶ ποτιγραφήμεν πρὸς ἅν κα θέλη τὰν εκατοστών (IOSPE, I², 79, 29–30). У цьому документі, таким чином, розрізняються поняття “громадянства проксенії” (προξενίας πολεῖταια) та “спадкового громадянства”.

²³ Напис – декрет про проксенію на честь жителя Смірни – це перше свідчення про зв'язки Ольвії зі Смірною в пізньоелліністичний період.

ОЛЬВІЙСЬКА ПРОКСЕНІЯ
ЕВОКАТУ АГАФОКЛУ

Уламок плити з білого мармуру був повторно використаний як будівельний камінь. Знайдений в Ольвії в 1924 р. у північній частині римської цитаделі, поблизу вірогідного храму Аполлона Простата. Перша чверть I ст. або II – початок III ст. н. е.²⁴

...архонти постановили. Оскільки ... Агафокл Евокат, посланий командуючими²⁵ в місто заради необхідних громадських справ²⁶, мешкав у *місті* достойно, за прикладом предків ставши поборником доблесті, та постійно говорив і радив народу щонайкращим чином, тому народ, бажаючи виявити вдячність і вшанувати гідних мужів належними почестями, надав йому та нащадкам *його* проксенію, громадянство, право входу в *гавань* і виходу з *гавані* і в воєнний, і в мирний час, без конфіскації та без укладання договору. Постанову ж цю написати на плиті з білого мармуру та встановити в храмі Зевса, і витрати на це зарахувати *скарбникам*.

Надписи Ольвіи. – Л., 1968. – С. 48–49. – № 45.

ОЛЬВІЙСЬКИЙ ПОЧЕСНИЙ ДЕКРЕТ
НА ЧЕШТЬ ПРУСІЙЦІВ

Уламок верхньої частини мармурової плити, прикрашеної фронтоном з акротеріями. На лицьовій, ретельно згладженій поверхні, обрамованій профільованою рамкою, в заглибленому полі збереглися початкові шість рядків напису. Знайдений в Ольвії в 1935 р. на розкопі нижнього міста. За характером прескрипту і письма – половина II – початок III ст.

За архонтів [такого-то з товаришами], місяця Ленеюну [такого-то дня, на загально]народному зібранні, *що відбулося*, згідно з доповіддю [синедрів народ постановив

²⁴ Агафокл – за іменем грек – був, безсумнівно, римським громадянином. З декрету дізнаємося, що людині грецького походження можна було стати воїном спеціального, в даному випадку імператорського, призову, тобто бути *evocatus* (ἠροκάτοϛ) Augusti. *Evocatus Augusti* – ветеран римської армії, знову призваний на дійсну службу за особливим імператорським набором спочатку зі складу допоміжних частин, а після реформи Тіберія 24 р. – виключно з преторіанців. Оскільки останні аж до Септимія Севера, коли в 196 р. були реформовані їх когорти, рекрутувалися тільки з уроджених римлян італійського походження, то грек Агафокл міг бути як евокат, наділений спеціальними повноваженнями, намісником Мезії не пізніше першої чверті I ст., що відповідає, на думку Ю. Г. Виноградова, палеографії напису. Втім перший видавець цього документа С. С. Дложевський (Ювіл. збірник на пошану акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. – С. 310 і наступні) зараховує напис до II – початку III ст., тобто вже після реформи 196 р., а Є. І. Леві за характером письма пропонує II ст.

²⁵ У тексті дослівно ἡγεμονίων – “гегемонами”, вірогідно римськими посадовими особами провінції Мезія або римською владою взагалі.

²⁶ “Необхідні справи” полягали у розв’язанні якихось проблем, що виникли в Ольвії з провінційною римською адміністрацією. Якщо текст датується межею II–III ст., можна переконливо припустити, що ці справи мали фінансовий характер. Так, після Септимія Севера в Ольвії на постійній основі дислокується римська вексилія; постачання військ нерідко здійснювалося за рахунок місцевих податків, що призначалися для імперської скарбниці, але акумулювалися та використовувалися на рівні провінцій; у мирний час фінансування поставок продовольства та його розподіл поміж підрозділами здійснювався цілим штатом відповідальних осіб, зокрема табуляріями і сигніферами (Veget., II, 20), але зазвичай постачанням займалися евокати і сигніфери (Corpus inscriptionum Latinarum / Hrsg. A. Degrassi. Berlin, 1863 – ... N. S.: 1981 – VIII. 18224). Див.: Махлаюк А. В., Негин А. Е. Римские легионы в бою. – М.: Яуза; Эксмо, 2009. – С. 235. Імператорський евокат міг бути відряджений зі “штабу” намісника Нижньої Мезії для з’ясування в Ольвії фінансових питань, пов’язаних із постачанням з місцевих податків римської вексилії. Однак, на думку фахівців, які приймають датування документа I ст., човникові посольства ольвійської поліції до імперських властей у Мезії і vice versa свідчать про відсутність у поліції постійного римського гарнізону. Так, у декреті на честь Дадага, сина Падага (НО, № 42), припускається збереження за полісом низки політичних і фінансових привілеїв. На думку Ю. Г. Виноградова, не входячи в провінцію Мезія, Ольвія, проте, отримала від Риму якийсь муніципальний статус типу *civitas foederata, immunis* тощо.

Са]торніла, сина Пісіс[трата, ...такого-то сина] Домініона²⁷ прусійців..., що проживали з нами гідно...²⁸.

Надписи Ольвии. – Л., 1968. – С. 50. – № 47.

Почесні декрети народу ольвіополітів громадянам

ОЛЬВІЙСЬКИЙ УРОЧИСТИЙ ДЕКРЕТ НА ЧЕСТЬ ДАДАГА

Плита з білого мармуру; нижня частина відламана. Поверхня лицьової сторони плити повністю заповнена написом із ретельно і глибоко вирізаними літерами. Випадкова знахідка на території некрополя Ольвії; у 1920 р. передана С. А. Семенову-Зусеру під час проведення ним розкопок. За характером письма близька до напису IOSPE, I², 181, часів Тіберія²⁹.

...За архонтів на чолі з Антифонтом, сином Анаксімена, місяця Кюанепсіона³⁰, архонт Антифонт, син Анаксімена, запропонував: оскільки Дадаг, син Падага³¹, юнак, який походить від гідних предків, багато в чому виявив свої високі якості, прожив життя не тільки шляхетне і прекрасне, наслідуючи загалом усе достойне і справедливе, але й займав посаду, виконання якої заслужило найкращу оцінку, брав участь у посольстві до гегемонів, до того ж приніс місту дуже значну користь у той час, коли на місто насунулась велика і важка небезпека³². При цьому з'ясувалося, що завдяки як божій допомозі, так і завзяттю посольства виявилось можливим відстояти належні місту права³³. Усе це свідчить про те, які важливі й численні діяння зробив би він для міста, якщо б уникнув того, що сталося. Але якщо сталося те, що мало статися, і божество позбавило місто немалої користі, потрібно віддавати подібним громадянам шану й оголошувати похвали, щоб вони й самі отримали заслужені почесні й інших підштовхували до таких подвигів.

Надписи Ольвии. – Л., 1968. – С. 44–46. – № 42.

ОЛЬВІЙСЬКИЙ ПОЧЕСНИЙ ДЕКРЕТ КАРЗОАЗУ, СИНУ АТТАЛА Друга половина I ст. н. е. IOSPE, I², 39.

За архонтів Омсалака, сина Евресівія, з товаришами, місяця панема 12-го дня рада і народ постановив схвалити Карзоаза, сина Аттала, мужа прекрасного, який ішов слідами політичної діяльності та прагнув до життя бездоганного. Досвід перевірів його справу,

²⁷ На підставі відновлюваної ширини плити А. С. Коцевалов висловив припущення, що між іменами в рядках 4–5 містилося ще три слова: два імені і патронім. У цьому випадку в декреті вшановувалися три мешканці міста Пруси.

²⁸ Зв'язки Ольвії і Пруси засвідчені й іншими написами перших століть нашої ери (IOSPE, I², 40, 41). Виходячи із загального характеру початкового протоколу, можна припускати проксенічний характер цього декрету.

²⁹ На думку Є. І. Леві, цей напис навряд чи може бути пізнішим I – перших десятиліть II ст. н. е.

³⁰ Кюанепсіон, або кіанепсіон, імовірно, відповідає іонійському піоніпсіону, який у календарях, приміром, Афін і Мілета, припадає на жовтень–листопад.

³¹ Ім'я Дадаг трапляється в інших ольвійських написах (IOSPE, I², 137, 139), воно, як і ім'я його батька Падага, скоріш за все, належить до кола іранських імен.

³² Під посольством до гегемонів (*πρεσβεία πρὸς τοὺς ἡγεμόνας*) більшість дослідників розуміють місію ольвіополітів, відряджену до римських імператорів. О. О. Крюгер бачить у них Септимія Севера і Каракаллу, зараховуючи посольство до 202–208 рр. н. е. На думку Є. І. Леві, в декреті Дадага немає жодної ознаки, властивої ольвійським офіційним актам початку III ст.: шрифт витриманий у традиціях ранньоримського часу. Якщо прийняти датування видавців “Написів Ольвії”, під *ἡγεμόνας* можна розуміти або імператорів першої династії Флавіїв Веспасіана і Тита, які були співправителями з 71 до 79 рр., або Адріана й Елія Вера, співправителів 136–137 рр., або того ж Адріана й Антоніна Пія, усиновленого Адріаном у 138 р. Утім усі ці гіпотези можуть виявитися безплідними: Ю. Г. Виноградов, зараховуючи сам напис до середини I ст. н. е., підкреслював, що “гегемонами” акти римського часу постійно називають державних і військових посадових осіб імперії, а також римську владу загалом.

³³ На думку Ю. Г. Виноградова, мова йде, скоріш за все, про збереження за полісом низки політичних і фінансових привілеїв. Не перебуваючи в I ст. у складі римської провінції Мезія, Ольвія, вірогідно, отримала від Риму певний муніципальний статус, наприклад *civitas foederata, immunis*.

адже і в державних потребах він, добровільно виконуючи літургії, ніс небажаний тягар та, випереджаючи доручення, доводив цілісність будь-якого вибору [тобто, що будь-який вибір його на ту чи іншу посаду був цілком вдалим]. Таким відрізнявся він ладом думок. Якщо ж інколи вітчизна занадто часто своїми нагадуваннями покладалася на його готовність, він, наслідуючи життя кращих політичних діячів, ставав юнацтву прикладом кращих людей, і на посадах служачи вірно і працелюбно, і без зволікань виконуючи доручення в посольствах до сусідніх царів³⁴, так що для точного викладу їх не вистачає слів. Не менше випробовувався він у спілкуванні з окремими особами, але й тут повністю виявив себе цей муж: ввічливістю захоплюючи іноземців і виказуючи привітність відповідно до своїх чесних звичок, він виявляв до них цілком родинні почуття, а якщо до нього звертався хто-небудь із громадян або через справи, або зі звички співжиття, то його прихильність до нього не можна було інакше вимовити словами; але і від країв землі дійшли свідчення, що він наразився на небезпеку заради укладання дружби і союзу з Августами³⁵. Внаслідок цього вітчизна, засмучена його втратою і зажурена його кончиною, постановила похвалами й іншими свідченнями пом'якшити в його особі втрату, для того щоб він і після смерті був у пошані серед живих, увінчати його золотим вінцем і через глашатая оголосити під час вносу його тіла, що народ вінчає Карзоаза Атталового, який жив прекрасно і з користю для народу, і цю постанову виставити на видному місці, щоб ті, хто прочитають, відчули потребу наслідувати його похвальне життя. Зорсан, син Нікерата, поставив цей декрет Карзоазу Атталовому пам'яті заради.

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 66–69.

ОЛЬВІЙСЬКИЙ ПОЧЕСНИЙ ДЕКРЕТ ФЕОКЛУ, СИНУ САТИРА

Мармурова плита межі II–III ст. н. е. Документ демонструє широкі зовнішні контакти римської Ольвії та їх підтримку з боку міської влади в особі покійного першого архонта – фактичного голови держави.

IOSPE, I², 40.

Які міста увінчали покійного Феокла, сина Сатирового, золотими вінцями:

Ольвіополіти, Гераклеоти, Тіани, Томіти, Мілет, Херосонісс,
Нікомідійці, Візантійці, Прусійці, Істріяни, Кізік, Боспор,
Нікейці, Амастріяни, Одессійці, Каллатіяни, Апамея, Тіра, Синопа.

За архонтів Феокла, сина Сатирового, в 4-й раз із товаришами, місяця Бондроміона 15-го дня, у загальнонародних зборах, що відбулися, після доповіді Антифонта, сина Анаксименового, архонти запропонували, оскільки Феокл Сатирів, муж, який походить від предків славних, котрі зробили багато добра нашій вітчизні в посольствах, усіяких посадах і благодіяннях як окремим громадянам, так і приїжджим до нас іноземцям, успадкував *цей муж* гідності предків та виявив доблесть і добродійність до вітчизни, як і його предки і в лагідній вдачі, і в чесній поведінці, і в доброзичливості загалом у всьому і до всіх, так що своєю помірністю, любов'ю до батьківщини та гостинністю до всіх еллінів перевищив своїх предків і зрівнявся з великими благодійниками нашої вітчизни, і для посольств добровільно

³⁴ Маються на увазі, ймовірно, вожді сарматських племінних союзів і ранньодержавних утворень.

³⁵ Текст декрету незадовільно відредаговано або недбало переписано різьбярем на стелу, що відбилося й на синтаксисі цього пасажу. Відповідно до тлумачення М. І. Ростовцева, йдеться про посольство Карзоаза в Рим для клопотання перед імператором про отримання Ольвією статусу дружнього й союзного з римлянами поліса (*amica et foederata civitas populi Romani*). У разі збігу датувань це насправді могло б бути посольством, згаданим декретом на честь Дадага Падагового (НО, 42).

пропонував власні послуги (дослівно: сам себе пропонував діяльним волонтером), і в піклуванні про роботи і в будівництві, так що завдяки йому наше місто зробилося красивішим і сильнішим, і в посадах, які він займав, і в жрецтві, і в стратегіях, і в усіх літургіях – бездоганно в усьому віддавав себе в розпорядження вітчизни, ставлячись спокійно і рівно до всіх, керуючи всім бездоганно і справедливо; займаючи в 4-й раз вищу посаду, як і слід було таким мужам начальникувати безліч разів, – спрямовуючи свою діяльність до всілякої згоди, спілкуючись зі своїми ровесниками як брат, зі старшими як син, із дітьми як батько, прикрашений усілякими чеснотами, був забраний заздрисним фатумом до завершення терміну служби, унаслідок чого громадяни й іноземці, через викрадення цього мужа, який стояв на чолі міста, засмутилися, а рада, народ і міста, з яких у нас перебували іноземці, визнали гідним, щоб Феокл був увінчаний золотим вінцем і було зроблено оголошення через глашатая, що “рада, народ і *рідні* міста іноземців, які перебувають у нас, увінчують Феокла Сатирового, який перевищив усіх, хто з давен вирізнявся турботами про загальне благо і приносив користь місту”; щоб його зображення на щиті було поставлено на громадський кошт у гімнасії, про будівництво якого він сам піклувався; щоб ця постанова була вирізана на білокам’яній плиті й установлена на найвиднішому місці міста, для того щоб усі дізналися, що цей муж був завзятий у мужності, швидкий у добродійності, рятівник співгромадян і людяний до іноземців, або для відзначення *осіб*, здатних любити вітчизну та благодіяти їй.

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 69–75.

Будівельні написи

БУДІВЕЛЬНИЙ НАПИС
АБАБА, СИНА КАЛЛІСФЕНА
Перша половина I ст. н. е.
IOSPE, I², 181.

Самодержцю³⁶ Кесарю богу, синові бога Августа, найвеличнішому первосвященнику³⁷, батькові вітчизни та всього роду людського, і самодержцю Августу, синові бога, Тіберію Кесарю і народу Абаб Каллісфенів із власних *коштів* присвятив портик³⁸.

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 197–198.

ОЛЬВІЙСЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ НАПИС
Мармурова плита з відламаними краями. Близько 198 р. н. е.
IOSPE, I², 174.

Нехай щастить!

Богам вітчизни та за вічне перебування самодержця Лукія Септимія Севера Пертінакса і Марка Аврелія Антоніна Кесаря Августа³⁹ та всього їхнього дому місто ольвіюполітів

³⁶ У написі використовується термін *автократор* як свого роду калька з латинського *imperator*, а в українському перекладі словом “імператор”.

³⁷ У нашому грекомовному написі вищий жрецький титул *Potifex Maximus*, який носили римські імператори до його скасування в 381 р. Граціаном, передається як *архирей меуістоі*.

³⁸ Напис привертає увагу романофільським змістом, що для Ольвії, яка на той час перебувала за межами офіційних кордонів імперії та не користувалася великою увагою з боку римлян, розглядається як один з аргументів на користь теорії про надання полісові статусу “дружньої і союзної громади”.

³⁹ Даткування напису обумовлене використанням тронних імен імператорів: 198 р. Септимій Север зробив свого сина Септимія Бассіана (Каракалла), зі 196 р. – Марка Аврелія Антоніна, співправителем, унаслідок чого до його нового офіційного імені було додано “Цезар Август”.

збудувало лазню зі штучною підлогою з громадських коштів та присвятило за правителя епархії Косконія Гентіана⁴⁰, за батька міста⁴¹ Каллісфена, сина Каллісфена, за архонтів із Каллісфеном, сином Дада, на чолі: [такого-то], сина Каллісфена, Маркіана, сина Домніона, Руфіна, сина Філадельфа, Конкордія, сина Атта; архітектором був [такий-то], нікомедієць, він же й томіт⁴²...

Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae. – Petropoli, MCMXVI (1916). – Vol. I. – P. 185–187.

Наративні джерела

ДІОН ХРИЗОСТОМ⁴³

БОРИСФЕНІТСЬКА ПРОМОВА, ПРОГОЛОШЕНА НА БАТЬКІВЩИНІ

Після 96 р. н. е.

Dio Chris. XXXVI, 1, 3, 5, 24, SC, p. 171–178.

1. Мені довелося відвідати місто Борисфен улітку...

3. В іншій частині лиману береги болотисті й укріті густим очеретом і деревами; навіть у самому лимані видно багато дерев, здалека схожих на щогли, тому недосвідчені корабельники помиляються, прямуючи до них, ніби до кораблів. Тут також багато солі, й звідси отримують її купівлею більшість варварів, а також елліни і скіфи, які мешкають на Таврійському півострові.

5. ...останнє і найбільше його [Борисфена] розорення було не менш як за 150 років: гети взяли і його й інші міста по лівому берегу Понту аж до Аполлонії. Унаслідок цього справи тамтешніх еллінів украй занепали: одні міста зовсім не були відновлені, інші – в поганому стані, і при цьому нахлинула в них маса варварів. ... Після розгрому борисфеніти

⁴⁰ На думку багатьох фахівців, наприклад Ю. Г. Виноградова, наявність у датувальній формулі імені намісника (δέιπνοντος τῆν ἐλίρχειον) Нижньої Мезії свідчить про включення Ольвії за ранніх Северів до складу імперії відповідно як провінції, що потягнуло за собою і переведення її монетної справи на провінційне карбування. Цей, здавалося б, цілком логічний висновок, особливо на тлі того факту, що в другій половині 60-х – на початку 70-х рр. II ст. в Ольвії, подібно до Тіри, з'являється стаціонарний гарнізон римських легіонерів та облаштовується постійна база для кораблів мезійської військово-морської ескадри, нещодавно був підданий критиці. Зокрема, В. М. Зубар, Є. А. Ліньова, Н. О. Сон спробували довести, що формально Ольвія залишилася за межами імперських кордонів, хоча, отримавши в дарунок права, близькі до автономії, підпала під суворіший контроль провінційної адміністрації. Щодо припинення власного карбування Ольвія не була винятком: інші античні центри західного Причорномор'я також припинили карбувати свої монети в цей період. У такому ж становищі опинилася й Тіра, залежність якої від мезійської адміністрації виявлялася у включенні до ради міста командира римської вексилії або представника провінційної римської знаті, що мало символізувати лояльність Риму та вірність проримській політиці. Показово, що, судячи з документів кінця II – початку III ст., посади першого архонта, секретаря міста і членів ради в Тірі займали римські громадяни, про що свідчить структура їх імен з трьох частин. Див.: Зубар В. М., Ліньова Є. А., Сон Н. О. Античний світ Північного Причорномор'я: Нариси історичного та соціально-економічного розвитку. – К., 1999. – С. 202; Давня історія України: в 3 т. / Бессонова С. С., Гаврилюк Н. О., Зубар В. М. та ін. – К., 1998. – Т. 2. – С. 420.

⁴¹ У Херсонесі IV–VI ст. також трапляються згадки про “батьків міста” (πατήρ τῆς πόλεως), яких М. І. Храпунов уподібнює “опікунам міста”, відомим на прикладі східноримських міст. До завдань батька міста належала координація дій усіх інститутів місцевого управління, організація фінансового контролю та забезпечення контактів з римськими властями. Привертає увагу факт паралельного існування цієї вищої в місті магістратури поряд із давньою колегією архонтів з головою на чолі.

⁴² Дуже цікаве свідчення про особу, яка мала подвійне громадянство, отримане, вірогідно, внаслідок нагородження в Томах проксенією громадянина Нікомедії. Цей нікомедієць міг отримати проксенію з політєю та з комплексом супутніх їй митних пільг завдяки своїй професійній діяльності в галузі архітектури, адже і в географічно близькій до Том Ольвії він відзначився за фахом. Малоімовірно, щоб це нагородження було пов'язане із зацікавленістю Том у якихось зовнішньоторговельних обладках цієї особи. Між іншим, відоме нагородження в Херсонесі проксенією з політєю лікаря.

⁴³ Діон Хризостом (друга половина I – початок II ст. н. е.), уродженець Пруси у Віфінії, оратор і філософ кінчного напрямку. Дана промова розкриває погляди Діона на ідеал людини, не зіпсованої впливом цивілізації.

знову заселили місто⁴⁴, як мені здається, за бажанням скіфів, які потребували торгівлі та відвідання еллінів, які після зруйнування міста припинили туди приїздити, тому що не знаходили одноплемінників, які могли б їх прийняти, а скіфи не бажали й не вміли влаштувати їм торгове місце за еллінським зразком.

24. Я хотів розвинути далі свою думку, коли один із присутніх перервав мене голосним вигуком і дуже ввічливо сказав. ... У вас це, безперечно, не прийнято, оскільки не бракує філософських бесід, і кожен може слухати від багатьох про будь-який предмет, проте у нас твоє прибуття до нас є просто-таки чудом; (25) адже зазвичай сюди приїздять елліни тільки за іменем, а насправді варвари більші за нас: купці й дрібні торгаші⁴⁵, які привозять усіляке ганчір'я й паскудне вино та й від нас не вивозять нічого путнього⁴⁶...

Scythica et Caucasia.

Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / сост. В. В. Латышев. – СПб. : Тип. Имп. Акад. наук, 1890. – Т. I: Греческие писатели. – С. 171–173, 176–177.

Висновки. Інформаційний потенціал наведених джерел далеко не рівнозначний, проте кожне з них дозволяє хоча б на невеличкий крок наблизитися до розв'язання складного завдання дослідження історії митно-податкових відносин на півночі римського Понту. Серед усіх джерел особливе місце займають проксенічні декрети, які надавали іноземним громадянам митні та інші вагомні привілеї. Проте в римську добу громади Північно-Західного Причорномор'я практично припинили видання подібних актів. З відомих на сьогодні майже чотирьох десятків проксенічних пожалувань, виданих іменем народу ольвіо-політів, на римську добу припадає в кращому разі одна десята їх частина. Мало того – в ольвійських проксеніях римської доби серед пільг і привілеїв, якими обдаровуються нагороджені, відсутня ателія – безмитність, що в класичну добу становила основний проксенічний привілей. Цей факт традиційно пояснювався в історіографії перетворенням проксенії упродовж елліністичного і римського періодів на суто почесні формальні нагороди. Отже, проксенії втрачали зовнішньоекономічні і консульсько-дипломатичні функції, які були дуже важливими впродовж архаїчного і класичного періодів.

Окрім загальних еллінських тенденцій розвитку проксенічних декретів, ще одним поясненням слабкої проксенічної діяльності Ольвії в римську добу може стати припущення, нібито Ольвія потрапила до складу провінції Нижня Мезія. Це припущення остаточно сформулювалося у вітчизняній історіографії в 1970-ті рр. Приміром, Г. А. Цвєтаєва пише, що Септимій Север включив Ольвію в римську провінцію та ввів до неї гарнізон⁴⁷. В одному з ольвійських написів згадується “начальник провінції” *οδιέταιν την ελάρχειον* (IOSPE, I², 174). Монети Ольвії карбуються тепер як типово римські провінційні: на деяких із них на аверсі міститься портрет Александра Севера, а на реверсі – зображення римського орла з вінком у дзьобі⁴⁸. Якщо це так, то на Ольвію мало б поширюватися чинне законодавство імперії, яке, свого часу зазначав Т. Моммзен, ще за раннього принципату у східних містах імперії заборонило інститут проксенії⁴⁹.

⁴⁴ Відродження розгромленого гетським царем Бурєбістою міста зараховується до рубежу християнської ери або ж розпочалося відразу після смерті Бурєбісти і розпаду створеного ним ранньокласового об'єднання.

⁴⁵ Діон Златоуст використовує тут слова *έμποροι και αγοραοι*, що означають заморських купців-гостей та ринкових торговців-гендлярів. Останнім точно не було чого робити у віддаленій Ольвії. Отже, даний термін спеціально використаний ритором з присмаком приниження.

⁴⁶ Така різко негативна оцінка важливості і масштабів ольвійської торгівлі кінця I ст. пов'язана як із падінням значення Ольвії, що ледь встигла відновитися після гетського погрому 50-х рр. I ст. до н. е., так і з загальними поглядами Діона. Причому ця оцінка суперечить його ж тезі про відродження ольвійського емпорія через бажання і за підтримки скіфів, які, виходить, не поділяли цієї принизливої оцінки.

⁴⁷ Цвєтаєва Г. А. Боспор и Рим. – М. : Наука, 1979. – С. 19.

⁴⁸ Зограф Н. А. Античные монеты // МИА. – 1951. – № 16. – Табл. XXXIV, 19, 20.

⁴⁹ Моммзен Т. История Рима. – М. : АСТ; Фолио, 2002. – Том пятый. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. – Кн. 8. – С. 260.

Проксенічні привілеї північнопричорноморських декретів. Хронологічний вимір

Привілеї	Загальна кількість декретів / пожалувань	Ольвія
		4 / 5 (6) з 35 / 39 ¹
II ст. до н. е.	1 проксенія смірнійцю НО, № 27	
I ст. до н. е.	1 проксенія з полігією римлянину НО, № 45;	
I ст. н. е.	1 ?	
II ст. н. е.	1 ?	
III ст. н. е.	римлянину IOSPE, I ² , 55 ¹ ; 1+1 (1+1+1?) проксенія ? прусійцям НО, № 47	

Міжнародні суб'єкти, що дарували митно-податкові привілеї громадянам Тіри та Ольвії у перші століття н. е.

Середземно-морські держави	Візантій Боспор Фракійський	Римська імперія
	Громади Північного Понту	
Тіра		Митно-податковий імунітет (immunitas) (I / II–III ст.): IOSPE, I ² , 4
Ольвія	Успадкована проксенія 1 (I ст.): IOSPE, I ² , 79 Полігія 1 (I ст.): IOSPE, I ² , 79	

Третім на черзі поясненням низької проксенічної інтенсивності в Ольвії перших століть нашої ери може слугувати гіпотеза В. М. Зубаря і Н. О. Сон про дарування Ольвії автономії за зразком Тіри. Така автономія обмежувала право громади дарувати власне громадянство, яке надається саме проксенічним актом. Отже, аналогією до ситуації з ольвійськими проксеніями може бути тіраський варіант. Так, згідно з імператорським рескриптом 201 р. (IOSPE, I², 4) тіраські власті зобов'язувалися узгоджувати з легатами Нижньої Мезії кандидатури іноземців, рекомендованих до прийняття у громадянство Тіри. Якщо Ольвія отримала автономію тіраського взірця, її суверенне право вільно надавати власне громадянство так само могло бути обмежене римською провінційною адміністрацією. В. М. Зубар і Н. О. Сон, виходячи зі звичайної римської практики стосовно провінційних міст з автономним статусом, припускають, що Ольвія, отримавши спеціальним актом за Септимія Севера підтвердження своєї автономії в дещо звуженому обсязі, “позбулася прав дарувати громадянство та звільняти щойно прийнятих громадян від міських повинностей без узгодження з намісником провінції”⁵⁰. Зробити остаточний висновок у цьому питанні автори все ж таки не наважуються, оскільки через слабку увагу до проксеній перших століть нашої ери з Ольвії⁵¹ важко з'ясувати, “чи мала місце проксенічна діяльність у цьому античному центрі після 197/198 р.”⁵², адже в залежних містах інститут проксеній був скасований Римом”⁵³. В. М. Зубар і Н. О. Сон запевняють, що тільки коли буде проведено порівняльний аналіз проксеній перших століть нашої ери з Херсонеса⁵⁴ та Ольвії, можна буде більш

⁵⁰ Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье в античную эпоху. Основные тенденции социально-экономического развития – Симферополь : [Б. и.], 2007. (МАИЭТ. – Supplementum. – Вып. 3). – С. 167–168.

⁵¹ Див.: Новиков Е. В. *Varia epigraphica*. К вопросу о пересмотре и дополнении некоторых проксенических декретов // ВДИ. – 1981. – С. 111–112; Яйленко В. П. К проксенической деятельности Ольвии и Боспора // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – М., 1984. – С. 210–223.

⁵² 197/8 р. в Ольвії розпочато карбування монет провінційного типу, що для багатьох стало однією з ознак включення Ольвії до складу Нижньої Мезії. Див., напр.: Кративина В. В. О соотношении письменных и археологических источников на примере Ольвии I в. до н. э. – III в. н. э. // Боспорский феномен: проблема соотношения письменных и археологических источников: материалы международной научной конференции. – СПб., 2005. – С. 189.

⁵³ Зубарь В. М., Сон Н. А. Северо-Западное Причерноморье... – С. 168; Зубарь В. М. Септимий Север и Северное Причерноморье // ВДИ. – 1993. – № 4. – С. 34–44.

⁵⁴ Статус Херсонеса як вільного міста був підтверджений за Антоніна Пія близько середини 140-х рр.

чітко розмежувати права “вільних” та автономних міст у римському розумінні цих термінів. Хоча наявність у Херсонесі проксенії другої половини II ст. (ННХТ, № 3, 5; АЭПХ, с. 711–712) та III ст. (НЭПХ, № 114) дозволяє твердити, що після отримання елевтерії за херсонеською громадою, на відміну від автономної Тіри, було збережено право вільно дарувати власне громадянство.

Умовні скорочення:

Dio Chris., XXXVI	<i>Діон Хризостом</i> . Борисфенітська промова
SC	Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе
IOSPE, I ²	Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionales Ponti Euxini: Graecae et Latinae / Ed. B. Latyshev. – Ed. II. – Petropoli: Acad. Sci. Petropol., 1916. – Vol. I.
Veget.	<i>Флавій Вегетій Ренат</i> . Краткое изложение военного дела (Epitoma rei militaris)
АЭПХ	Антология эпитафических памятников Херсонеса в русских переводах
ВДИ	Вестник древней истории. М.
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
ННХТ	<i>Макаров И. А.</i> Новые надписи из Херсонеса Таврического
НО	Надписи Ольвии
НЭПХ	<i>Соломоник Э. И.</i> Новые эпитафические памятники Херсонеса